

Αναγέννηση - μια εποχή του φωτός;

Η απάντηση σε μια τέτοια ερώτηση θα ήταν εκ πρώτης όψεως κατ' εξοχήν καταφατική. Οι εμπλεκόμενες όμως ιδέες, τάσεις και κινήσεις κατ' αυτήν την περίοδο, άλλοτε εμφανείς και άλλοτε υποβόσκουσες, μας οδηγούν σε μια αποτίμησή της, που δύσκολα μπορεί να χαρακτηριστεί μονομερώς φωτεινή ή σκοτεινή, αισιόδοξη ή μελαγχολική, προοδευτική ή οπισθοδρομική. Η Αναγέννηση είναι ένα ηφαίστειο, όπου όλες οι απωθημένεςπίστεις και πεποιθήσεις έρχονται στο προσκήνιο, σαν να αγωνίζονται να κερδίσουν το χαμένο έδαφος, μετά από τόσα χρόνια έντονου μανιχαϊστικού χριστιανικού πνεύματος, όπου το καλό και το κακό ήταν αντίπαλοι μέχρι θανάτου, όπως ξεκίνησαν σαν Αχούρα Μαζντα και Αριμάν στην Ζωροαστρική παράδοση. Πράγματι ο χριστιανισμός, όπως τελικά εδραιώθηκε, μετά από έντονες ιδεολογικές αντιπαραθέσεις των πρώτων αιώνων, είναι ένα μίγμα μανιχαϊστικού ζωροαστρισμού, απόκρυφων ιουδαϊκών χλιαστικών και εσσαϊκών πεποιθήσεων με ένα ελληνικό φιλοσοφικό περιτύλιγμα για να αποκτήσει πρόσβαση στον κυριαρχούμενο από την ελληνική φιλοσοφία ελληνιστικό κόσμο. Το καλό και το κακό στον Χριστιανισμό είναι σε διαρκή διαμάχη, με τους ανθρώπους να πρέπει να επιλέξουν ανάμεσα στο φως και το σκότος, το καλό και το κακό, τον αιώνιο παράδεισο και την αιώνια κόλαση.

Το καλό και κακό στην χριστιανική αντίληψη δεν έχουν καμία σχέση με την ελληνική ηθική αντίληψη. Το κακό στην αρχαία Ελλάδα υπονοεί το άλογο και ανεξέλεγκτο και οι αναφορές σε αυτό σπανίζουν. Στη Σωκρατική ρητορική είναι μια παροδική κατάσταση μέχρι ο άνθρωπος να ξαναθυμηθεί τη θεία του καταγωγή, άλλωστε κατά τον Σωκράτη ουδείς εκών κακός. Στον *Φίληβο* του Πλάτωνα την πρώτη θέση στην ιεραρχία των όντων κατέχει το μέτρο, υπονοώντας πως το υπέρτατο αγαθό είναι το μέτρο και η ισορροπία. Στα δε *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη είναι σαφέστατη η περιγραφή της κακίας ως έλλειψης ή υπερβολής, συνδέοντας την αρετή με τη μεσότητα. Αλλά και ο Δημόκριτος θεωρεί ότι τα κακά φύονται στον άνθρωπο από τα αγαθά, όταν κάποιος δεν γνωρίζει να κυβερνά τα αγαθά ούτε να τα οδηγεί εύστροφα. Επίσης αναφέρει ότι αν κάποιος υπερβάλλει σε σχέση με το μέτρο, τότε τα πιο ευχάριστα γίνονται τα πιο δυσάρεστα.

Στην ελληνική κοσμολογία, που παρουσιάζεται υπό το ένδυμα της μυθολογίας, το κακό κάνει την παρουσία του ως διάφορες τερατώδεις μορφές μέχρι την τελική επικράτηση της τάξης και της αρμονίας, που εκφράζεται με την επικράτηση του Διός και την παγίωση του ολύμπιου δωδεκάθεου. Παρά την επικράτηση όμως των ουράνιων οντοτήτων, ποτέ οι Έλληνες δεν παραμέλησαν τις υποχρεώσεις τους προς τις γήινες και τις σκοτεινές δυνάμεις. Οι ιστορίες της απαγωγής της Περσεφόνης από τον Πλούτωνα και του διακανονισμού για τη διαμονή του Αδώνιδος στον πάνω και τον κάτω κόσμο απηχούν τον σεβασμό των Ελλήνων στα δικαιώματα των σκοτεινών δυνάμεων του θανάτου. Η δε λατρεία της Εκάτης, ως μιας από τις σημαντικότερες θεότητες, δείχνει την ισορροπημένη στάση των Ελλήνων απέναντι στο φως και το σκότος.

Το καλό (αγαθό) στους Έλληνες είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το μέτρο και το ωραίο (καλό). Το μέτρο και η αρμονία είναι το μόνιμο σημείο αναφοράς της Ελληνικής σκέψης, μαζί με την έννοια του δικαίου και την αποφυγή της ύβρεως. Το μέτρο είναι ο τρόπος που λειτουργεί το ίδιο το Σύμπαν, όπως λέει ο Ηράκλειτος: Ο κόσμος είναι ένα αείζωο πυρ που ανάβει με μέτρα και σβήνει με μέτρα. Ο ήλιος δεν θα υπερβεί ποτέ τα μέτρα, γιατί αλλιώς οι Ερινύες, που είναι επίκουροι της Δίκης, θα τον βρουν και θα τον επαναφέρουν στο ορθό. Οι Ερινύες λοιπόν αυτές οι μοχθηρές οντότητες, που ο καθένας θα συνέδεε με το κακό, δεν είναι στην ελληνική σκέψη παρά οι φρουροί της δικαιοσύνης. Ακολουθώντας ο άνθρωπος το παράδειγμα της φύσης δεν πρέπει ποτέ να ξεφεύγει από το μέτρο, η καθοριστική σημασία του οποίου αποτελεί το μόνιμο ζήτημα της ελληνικής τραγωδίας και το οποίο διαπερνά όλη την έκταση της ελληνικής μυθολογίας. Το ότι η όλη διαπαιδαγώγηση του Έλληνα έχει ως

κύριο άξονα το μέτρο, εκφράζεται από το ‘νους υγιής εν σώματι υγιεί’, σύμφωνα με το οποίο νους, ψυχή και σώμα πρέπει να ασκούνται ισόρροπα, ο νους με τη φιλοσοφία και την επιστήμη, η ψυχή με τη μουσική και την ποίηση και το σώμα με τη γυμναστική.

Πώς αλλάζει το περιεχόμενο του καλού και του κακού στη χριστιανική αντίληψη των πραγμάτων και πώς διαμορφώνεται η μεταξύ τους σχέση; Ποια είναι η στάση της νέας θρησκείας απέναντι στα ελληνικά ιδεώδη του μέτρου, του ωραίου και της ισορροπίας σωματικών, ψυχικών και νοητικών δραστηριοτήτων; Είναι μια υπερτίμηση της ψυχής και μια αντιστοίχιση υποτίμηση του σώματος, σαν απόηχος του βασικού διυισμού πνεύματος – ύλης, καλού και κακού. Δεν υπάρχει πλέον το μέτρο και η εξισορρόπηση των ανθρώπινων λειτουργιών, δίνοντας στην καθεμιά την τροφή που της αντιστοιχεί. Το καλό και θεάρεστο είναι η διαρκής νηστεία και προσευχή προς κατάκτηση κάποιας ουράνιας βασιλείας. Το συνιστώμενο, κατά τον Παύλο, είναι η αγαμία, η πλήρης δηλαδή απουσία του σωματικού έρωτα, ενώ πλέον ο γάμος είναι ένα αναγκαίο κακό για όσους είναι αδύναμοι και δεν μπορούν να αντισταθούν στους πειρασμούς της σάρκας. Ενώ το ανθρώπινο σώμα στην ελληνική παράδοση είναι πρότυπο των θεών, το συνεχές αντικείμενο της καλλιτεχνικής δημιουργίας, ο κύριος άξονας των εορτών και των αθλητικών δρώμενων, στον χριστιανισμό καταντά πηγή αμαρτωλών σκέψεων, προθέσεων και πράξεων. Για την αποφυγή μάλιστα όλων αυτών των καταστάσεων, καταργούνται όλες οι αθλητικές διοργανώσεις και εορτές. Η αναπαράσταση του γυμνού σώματος γυναικείου ή αντρικού, που αποτελούσε ανάγκη και αναπνοή για τον ελληνικό κόσμο που τρέφεται με την ομορφιά, για τον χριστιανισμό συνιστά θανάσιμο κίνδυνο πειρασμού που απομακρύνει τον άνθρωπο από τη μόνη αληθινή έγνοια του, την σωτηρία της ψυχής του. Έτσι από τα θαυμαστά για την αρμονία τους ανδρικά και γυναικεία σώματα περνάμε σε αποστεωμένες μορφές που δεν διαθέτουν κανένα στοιχείο αυτάρκειας και χαράς, σηματοδοτώντας ένα κόσμο που δεν πρέπει ποτέ να λησμονείται ότι είναι πέρασμα και όχι αυτοσκοπός. Ο Διόνυσος και ο Πάνας, οι βάκχοι και οι σειληνοί, οι βακχίδες και οι μαινάδες, από σύμβολα των οργιαστικών δυνάμεων της φύσης, γίνονται ο ίδιος ο Διάβολος και η ακολουθία των δαιμόνων του. Οι ορμητικές συνουσίες του Δία και του Απόλλωνα από σύμβολα της ερωτικής σύζευξης παρουσιάζονται ως πράξεις κοινών βιαστών.

Πολύ σωστά ο θεμελιωτής της Αναλυτικής Ψυχολογίας Carl Jung μίλησε για το Πρόβλημα του Τετάρτου, όπως το ονόμασε. Σύμφωνα με αυτό, η ολοκληρωμένη ισορροπία του 4 που υπήρχε στην Ελλάδα ως 2 ζεύγη αντίρροπων δυνάμεων, μετατρέπεται σε μια λειπή ισορροπία του 3 στον Χριστιανισμό, όπου οι 3 θείες εκφράσεις της Αγίας Τριάδας που αντιστοιχούν στη συνειδητή έλλογη κατάσταση των πραγμάτων έχουν αποκοπεί από την τέταρτη ασυνειδητή άλογη δύναμη, απωθώντας την και δημιουργώντας έτσι στην συλλογική ψυχή μια δύναμη που θεριεύει στη σκιά, ενώ πριν ήταν ενσωματωμένη σε ένα ιερό όλο, διατηρώντας τα δικαιώματά της. Οι άλογες δυνάμεις της φύσης που εξευμενίζονταν κατά τη διάρκεια των εκστασιαστικών εορτών του Διονύσου θεωρούνται πλέον στον χριστιανικό κόσμο διαβολικές. Η λατρεία του Διονύσου και οι εορτές του ξεριζώνονται από την ελληνική επικράτεια και μαζί με αυτές και κάθε θεατρική παράσταση, εφόσον το θέατρο έχει τη ρίζα του στον Διόνυσο, που κατά τους χριστιανούς δεν είναι παρά ο Διάβολος μεταμφιεσμένος. Εξάλλου οι υποθέσεις των τραγωδιών και των κωμωδιών είναι γεμάτες από μυθολογικά θέματα, τα οποία ο χριστιανισμός έχει εξοβελίσει συλλήβδην, καθώς θεωρεί ότι βρίθουν από ανηθικότητες και διαστροφές.

Από αυτά φαίνεται πόσο μακριά από την αλήθεια είναι κάθε απόπειρα παρουσίασης του χριστιανισμού ως φυσικής συνέχειας του ελληνισμού, ενώ στην πραγματικότητα ο χριστιανισμός ήταν μια απόλυτα διαφορετική προσέγγιση του κόσμου, τερματίζοντας τη λειτουργία των ελληνικών μυστηρίων και των αθλητικών διοργανώσεων με τον Θεοδόσιο τον Μέγα και των φιλοσοφικών σχολών με τον Ιουστινιανό τον Μέγα. Άλλωστε η

αντιπαλότητα των δυο νοοτροπιών και πολιτισμών είναι ξεκάθαρη στα ελληνικά κείμενα της εποχής, όπως το *κατά Γαλιλαίων* του Ιουλιανού και το *κατά Χριστιανών* του Πορφύριου. Αποκαθίσταται άραγε στην Αναγέννηση αυτή η διαταραχθείσα από τον χριστιανισμό ισορροπία; Στις προγραμματικές αρχές του Ουμανισμού και της Αναγέννησης υπάρχει σαφώς η αναβίωση του αρχαιοελληνικού ιδεώδους όσον αφορά την ισορροπία νου, ψυχής και σώματος, με την ανανέωση του ενδιαφέροντος για τη φιλοσοφία, την ιστορία, την επική και λυρική ποίηση, το θέατρο, την ελληνορωμαϊκή αρχιτεκτονική, τη ζωγραφική και τη γλυπτική, τη μουσική και τη γυμναστική. Σε μια από τις σημαντικότερες και πρώιμες σχολές των ελληνικών στη Δύση, του Vittorino da Feltre στη Μάντοβα, οι μαθητές παράλληλα με τις φιλοσοφικές τους μελέτες μαθαίνουν μουσική και ασκούνται στη γυμναστική. Η τραγική θέση του ανθρώπου έναντι των θεών μελετάται και πάλι σε βάθος με βάση τις ελληνικές τραγωδίες και τη μυθολογία, ενώ τα θέματα της γλυπτικής και της ζωγραφικής γεμίζουν και πάλι από βάκχους, ερωτιδείς και τραγικές στιγμές της μυθολογίας και της ιστορίας. Ο άνθρωπος τίθεται και πάλι στο επίκεντρο με όλες τις φωτεινές και σκοτεινές του εξάρσεις, ικανός για τα υψηλότερα αλλά και για τα χειρότερα, σε ένα αγώνα να τιθασεύσει το άλογο μέσα του και να αγγίξει το θείο πρότυπο της τάξης και της αρμονίας. Το κακό δεν είναι μια εξωτερική δαιμονική οντότητα που τον πειράζει με σκοπό να τον οδηγήσει στην αιώνια κόλαση αλλά είναι η εσωτερική του αταξία που έχει ως κύριο έργο του να μεταστρέψει σε έλλογη τάξη. Η μεταστροφή αυτή περιγράφεται μέσα από μύθους, ιστορίες, αναπαραστάσεις και φιλοσοφικές θέσεις ως ένα δύσκολο ηράκλειο εγχείρημα. Σκοπός του ανθρώπου του αρχαίου κόσμου και της Αναγέννησης δεν είναι να αγωνιστεί κατά του άλογου αλλά να το μετουσιώσει σε ένα υψηλότερο επίπεδο ισορροπίας. Ο άνθρωπος δεν έχει νόημα να αρνείται τα πάθη του. Αυτά είναι στοιχεία της φύσης του, όπως είναι και στοιχεία της φύσης των θεών, αυτό όμως που μπορεί να κάνει είναι να τα μετουσιώσει σε λεπτότερες καταστάσεις. Το ερωτικό πάθος είναι μέσο βίωσης της ένωσης στη σάρκα αλλά και στο πνεύμα και σε τελική ανάλυση η αμυδρή ανάμνηση μιας προαιώνιας κατάστασης κατά την οποία δεν είχε ακόμη διασαλευθεί η κοσμική ενότητα. Ο άνθρωπος, ακόμη και αν επιδιώκει να γίνει θεός, υπόκειται σε αδυσώπητους περιορισμούς που του επιβάλλει η μοίρα, η οποία είναι υπεράνω θεών και ανθρώπων. Έλλογο και άλογο, καλό και κακό, στο ελληνικό κοσμοείδωλο δεν είναι ενάντια όπως στο χριστιανικό, αλλά συμπληρωματικές όψεις του όντος σαν τη μέρα και τη νύχτα, όπως περιγράφεται και από τους πυθαγόρειους και τον Ηράκλειτο. Όσο ο άνθρωπος αυξάνει σε συνείδηση, σύμφωνα με την Πλατωνική διαλεκτική, τόσο μετουσιώνει το άλογο σε έλλογο αλλά και τόσο διακρίνει ακόμη μεγαλύτερες εκτάσεις της θάλασσας του κοσμικού μυστηρίου που τον περιβάλλει, που γι' αυτόν άλλοτε θα φαίνεται σαν κακό, άλλοτε σαν μοιραίο κι άλλοτε σαν μια ανεξέλεγκτη δύναμη που απαιτεί από τον άνθρωπο αν όχι την κατανόησή του τουλάχιστον την αποδοχή του.